

Adalbert Evers

PREMIKI V PLURALIZMU BLAGINJE – UVOD V NOV PRIJEM PRI PREUČEVANJU TRANSFORMACIJ V POLITIKI BLAGINJE IN SOCIALNI POLITIKI*

Ce bodo zgodovinarji v prihodnosti preučevali dve desetletji, z začetkom v sredini šestdesetih let, bodo nemara bolje kot mi danes spoznali, da se številne spremembe, ki so se zgodile takrat, niso zgodile le v zunanjem svetu, temveč tudi v razmišljanju ljudi. Eden od pomembnih znakov za to bi utegnili biti obilica literature o državi blaginje, njenih problemih, krizah, koncu, transformaciji ali čemer koli že. V zvezi s temi publiciranimi deli je precej živajoče dejstvo, da so se kljub vedno bolj natančni raziskavi, teoretske in politične predpostavke, kakor tudi vrednote, ki so vodilo tej raziskavi, pomnožile. Glede na te okoliščine se je morda težavno lotiti izčrpnega preučevanja teme, kakršna je država blaginje; še težje je to narediti s primerjalnim preučevanjem različnih realnosti in sprememb v blaginji v vzhodnoevropskih in zahodnoevropskih državah. Če morajo tak primerjalni projekt izpeljati delovne skupine, ki štejejo več kot dvajset družboslovcev iz osmih različnih držav,¹ se je poleg tega potrebno vprašati, kako poenotiti pluralnost interesov in perspektiv. Zato je bil izdelan nekakšen temeljni koncept, ki ga predstavljamo v tem uvodu. Ta okvir, kamor so bile umeščene posebne nacionalne študije v skladu z razmerami, na katere se nanašajo, je opisan v naslovu, ki smo ga dali celotnemu raziskovalnemu projektu: »Premiki v pluralizmu blaginje – njihov vpliv na delo, družbene dejavnosti in politiko blaginje«². Z zarisanim tega skupnega ozadja bi bilo morda za bralca lažje odkriti bolj ali manj podobne in primerjalne elemente, pa tudi pomanjkljivosti v prispevkih, predstavljenih v tej knjigi, kot pa s povzetkom soavtorjev na koncu tega dela.

Prvi del tega uvoda na kratko ponavlja temeljne podmene koncepta »pluralizma blaginje«, kakor tudi številne teme, ki se nanašajo na politiko blaginje in so neposredno povezane z njo. Predstavljeni so tudi nekateri argumenti, zakaj se je raziskovalna skupina – razen iz docela pragmatičnih razlogov – osredotočila na koncept dela in družbenih dejavnosti.

Drugi del uvoda poskuša preoblikovati razprave o »premikih v pluralizmu blaginje« v razprave o socialni politiki. Z vpeljavo vrednot, konceptov in strategij, razmišljanje preseka meje razprave o novih pluralizmih blaginje, ki je včasih docela ekonomistična. Nameravamo osvetliti pet razsežnosti take razprave o socialni politiki, ki so bile temeljne za raziskavo kot celoto. Zadnji del bo posvečen nekaterim metodološkim vprašanjem primerjalne raziskave in poti, po kateri so raziskovalne skupine poskušale stopati.

* Uvodno poglavje iz knjige, ki bo izšla v ponatisu pri Campus West View spomladi 1990.

Trikotnik blaginje. O socioekonomiji sprememb v pluralizmu blaginje

Če »pluralizem blaginje« definiramo, tako kot Rose, kot »prispevek, ki ga daje vsaka izmed treh zelo različnih družbenih institucij – gospodinjstvo, trg in država – k celotni blaginji družbe« (1985: 4), ta preprosta definicija ne razkrije neposredno svojih daljnosežnih implikacij, ki so sestavljene iz širjenja pogleda družbe na njen lasten razvoj, bodisi pogleda javnih razprav bodisi pogleda znanstvenikov. V družboslovju in še posebej v ekonomskem razmišljanju je dalj časa prevladoval »bisektorski« pogled, kjer se je o ekonomskem razvoju in strategijah razpravljalo izključno o spremembah v formalnih ekonomijah (bodisi tržnih bodisi planskih) in državnih institucijah. Glede na to, da so številne družbene strategije zgrajene na ekonomskem razmišljanju, je povsem nepotrebno poudariti, da so njihove vizije in koncepti dajali prednost (tržni) ekonomiji in/ali državi, kot mestih za delovanje, medtem ko je »tretji sektor«, ki ga konstituira ekonomija gospodinjstev, fungiral večidel kot mesto potrošnje. Dobro razvita ekonomija gospodinjstva v smislu produktivne enote je bila v modernih družbah definirana kot tradicionalni element in ne kot element njihove prihodnosti. Še iz nekega drugega stališča so bili elementi, ki so zunaj državnih institucij in trgov, pojmovani kot izjemno pomembni, če že ne za »blaginjo«, pa vsaj za osebno »dobrobit«: s stališča ljudi in državljanov. Toda, ker so se vse do današnjih dni številni učinki v zvezi z gospodinjstvi, pomočjo, svetovanjem, skrbstvom in čustveno platjo kazali kot samoumevni deli vsakdanjega življenja ali kot pogoj za »resnično« delo, definirano kot zaposlitev, so bili le redko pojmovani kot **produktivno** delovanje, ki naj ga trg in država upoštevata.

Vendar pa so bila na začetku sedemdesetih let gospodinjstva in mreže, ki jih obdajajo, predstavljena ne le kot potrošniki, ampak kot tretji dejavni ekonomski faktor (glej literaturo o tem, kar je bilo imenovano »voluntativen«, »avtonomni«, »neformalni« sektor, npr. Matzner, 1980). Vendar se je to zgodilo v manjšem delu objavljenih del. Pogosto je bil ta »tretji sektor« razumljen v rezidualnem smislu, brez definiranja njegovega lastnega prispevka k razvoju blaginje na bolj pozitiven in podroben način. Zdaj smo sredi procesa, v katerem geografijo družbenega življenja o gospodinjstvih merijo in osvajajo znanstveniki in politiki, študije, porabe časa, ocene o produkciji gospodinjstva, razmišljanja o tem, kako bolj zavestno uporabiti družino kot vir za družbeno integracijo in podobno. Na neki način ta težnja sledi tržnim akterjem, ki so že precej zgodaj odkrili korist ukvarjanja z »neformalno samoprodukcijo« na ta ali oni način – bodisi s tem, da so jo spodbujali, tako da so ponujali gotove izdelke in storitve, ali s tem, da so jo instrumentalizirali in jo razširjali s širjenjem vsakovrstne samooskrbe. Vendar pa je bilo družbeno in družinsko življenje pojmovano tudi kot prostor, ki ga je treba braniti pred zunanjimi intervencijami. Samopomoč in majhne mreže družbene podpore se niso razvile le kot element v obrambo človekove blaginje, ampak tudi kot sredstvo za izražanje novih potreb in za zahtevanje novih pravic. Zaradi takih nasprotujočih se teženj znotraj »tretjega sektorja« bomo zapustili tradicijo, kjer so bile neformalne ekonomije pojmovane kot rezidualen ali pasivni fenomen, ki naj bo strukturiran v enostranskem odnosu, kjer ekonomija ali državni akterji vse spreminjajo v blago, profesionalno storitev ali del formalne produkcije in posla. Tako vkrcavanje pravkar začena spreminjati naše poglede na podedovane institucije in koncepte blaginje, vendar še vedno ni povsem jasno, kam bomo šli, če začnemo o neformalnih ekonomijah gospodinj-

stev razmisljati kot o dejavnih elementih prihodnjega razvoja blaginje in ne kot o izginjajočem fenomenu včerajšnjega dne.

SLIKA 1

(tržna) ekonomija

država

Če se opiramo še posebej na delo Rosea (1985) in Gershunyja (1983), lahko razpravljamo o t. i. **trikotniku blaginje**, sistemu, ki deluje z vzpostavljanjem odnosov med svojimi deli: »Če so gospodinjstvo, trg in država nepopolni preskrbniki blaginje, potem je obstoj mnogoterosti resursov lahko koristen« (Rose 1985: 4). Če o blaginji govorimo v pomenu blaga, storitev, generiranja in distribucije dohodka, dela in časa, lahko opazimo premike, ki zadevajo posamezni delež in vlogo gospodinjstva, (tržne) ekonomije in države.

Pojmovanje gospodinjstev (glej sliko 1) kot **integralnega** dela kompleksne enote predpostavlja obstoj dveh temeljnih dejstev:

- ekonomije gospodinjstev ne izginjajo, ampak se spreminjajo, celo stabilizirajo v ekonomski razsežnosti,

- gospodinjstva so vedno manj neko zunanje blago, vendar podlegajo procesu od formalne k realni integraciji.

V zvezi s prvim od teh dveh temeljnih dejstev je Polanyi (1978) že pokazal, da v nasprotju s številnimi ideologijami razvoj trga s svojo destrukcijo neformalnih družbenih vezi in meja hrani in vzdržuje ekspanzijo državnih regulacij, ki morajo kompenzirati ta proces destrukcije »skupnosti« v socialni sferi. Ta vzajemna krepitev države in formalne ekonomije je bila podaljšana v napovedih in vizijah kot »družba storitev«, kjer se je predpostavljalo, da proces nadaljnje monetarizacije in ustvarjanja delovnih mest nima meja. Vedno bolj se je osredotočil na terciarni sektor, medtem ko je postopoma zmanjševal vlogo gospodinjstev, bodisi v smislu njegove produkcije bodisi delovnega časa, ki naj se porabi za to. Vendar je Gershuny (1983) pokazal, da so take utopije preveč preproste. Na eni strani je pokazal, da k potrošniku usmerjene storitve kot pomemben del heterogenosti terciarnega sektorja v smislu produkcije naraščajo manj kot industrijski sektor. Omejene možnosti za serijsko proizvodnjo storitev in za zmanjšanje relativnega vložka dela in mezd (ki narašča v skladu s celotnim razvojem) so imele za posledico neporocionalno povečanje stroškov ali cen k potrošniku usmerjenih storitev (glej tudi Muysker in Wagener, 1986). To potrošnika prizadene neposredno, če so storitve izpostavljene trgu, ali prek davkov, če so le-te javne. V spopadanju s temi dogajanji so gospodinjstva pridobila možnosti za substitucijo, ki je naraščala, ko je blago gospodinjstev postajalo vedno cenejše in storitve vedno dražje. Težnja k **modernemu** tipu »neformalne produkcije gospodinjstev«, kakor ga analizira Gershuny, je pretrgal linearno težnjo predpostavljene ekonomije storitev. V zvezi z drugim procesom, omenjenim zgoraj, monetarizacije gospodinjstev, lahko opazimo njihovo nadaljnjo integracijo v neko

kompleksno ekonomijo in sistem blaginje. »Gospodinjstva vedno bolj pridobivajo svoje storitve prek kombiniranja neplačanega dela s kapitalnim blagom in z nakupom blaga z denarjem, prisluzenim s plačano zaposlitvijo« (Gershuny 1983: 48). Glede osebnih storitev, se gospodinjstva opirajo na številne »mreže družbene podpore« (Whittacker in Garbarino, 1983), ki segajo glede velikosti in strukture od mikrosistemov neformalnih sosesk do makrosistemov javnih zdravstvenih institucij. V skladu s tem so študije pokazale, da je lahko ekonomija gospodinjstva pisarniških uslužbencev bolj razvita kot ekonomija gospodinjstva marginalnih delavcev. Čeprav se oblikujejo dodatne javne službe, le-te preprosto ne odpravijo ali zmanjšajo gospodinjско delo, temveč ustvarijo nove tipe komplementarnih storitev, kot na primer pomoč otrokom v šoli, pomoč starejšim osebam, da pridejo v bolnišnico, pridobivanje sposobnosti in spretnosti, potrebnih za dobro zdravljenje v zdravstvenih institucijah itd. (glej Balbo, 1987). Udeležba na trgu delovne sile in v sistemih javne preskrbe je komplementarna stran ekonomije gospodinjstva, kar je pomembno za večino ljudi in njihovo »delitev dela« (Pahl, 1984), ne glede na to, kako je to pripoznano v javnih politikah in konceptih blaginje.

Procesa industrializacije in modernizacije z njegovimi sočasnimi premiki torej ne moremo vpeljati kot bipolarnega procesa naraščajoče tržnosti in etatizma, temveč v smislu trikotnega odnosa, kjer ima neformalna produkcija gospodinjstva spremenljivo, pa vendar stabilno mesto in je daleč od tega, da bi izginjala. To je prvi korak k pojasnjevanju, zakaj smo uporabili koncept »pluralizma blaginje« kot ozadje. Naslednji korak v naši argumentaciji bo razlaga, zakaj smo se osredotočili na »delo« in »družbene storitve«.

Prvič. Trdimo lahko, da obstaja tesna zveza med **delom/zaposlitvijo** in »pluralizmom« odgovornosti formalnih in neformalnih sistemov, še posebej glede storitev. Delo ima v kontekstu trajajoče krize v zaposlovanju poglobljeno razsežnost, ki jo lahko formuliramo takole: kako dobiti nova delovna mesta? Tako preprosto in kratko vprašanje in tako različni in zapleteni odgovori nanj. Čeprav je bilo preprosto upanje na terciarno revolucijo in na njene učinke glede zaposlovanja precej utišano, tako s potencialom za racionalizacijo v storitvah, ki so usmerjene v produkcijo, kot z možnostmi za substitucijo z neformalno produkcijo gospodinjstev, kot opisuje Gershuny, se izvedenci in politiki strinjajo, da so storitve, namenjene posamezniku in družbene storitve zamotana stvar, in sicer zaradi možnosti, da bi nove potrebe spremenili v nova delovna mesta. Kot je pokazal Scharpf (1985) z izčrпно analizo, še vedno obstajajo možnosti za dodatna delovna mesta z nadaljnjo širitvijo storitev, namenjenih posamezniku. Tržno usmerjene rešitve (ki jih imenuje »US-ameriške« rešitve), pa tudi k državi usmerjene strategije (simbolizirane v njegovi trditvi kot »švedska pot«), so dosegle precejšnje učinke pri zaposlovanju na področju storitev, namenjenih posamezniku. Vendar je bilo to odvisno od specifičnega zgodovinskega okolja in ravnotežja. Medtem ko je v Združenih državah Amerike velika diferenciacija dohodkov in nizkih mezd na področju storitev, namenjenih posamezniku spodbudila dodatno zaposlovanje na tem področju, pa sta prilagajanje visokim davkom in v družbene storitve usmerjeni družbeni proračun stranska produkta švedskega tipa ustvarjanja delovnih mest. Glede na to, da obstaja na eni strani ohlapna zveza med modernizacijo v industrijskem sektorju in v produkcijo usmerjenih storitvah ter na drugi strani napredkom v zaposlovanju, je vprašanje meja, možnosti, stranskih učinkov in konfliktov pri poskusu transformacije potreb po storitvah, namenjenih posamezniku in družbenih storitvah v delovna mesta, zelo pomembno za države z visoko nezaposlenostjo. Če so številne družbene storitve, posebej skrbstvo, naloge, ki jih imata oba, formalni sistem storitev in neformalni

(skrbstveni) sistemi, je vprašanje premikov v tem pluralizmu tesno povezano z izbirami dela in zaposlitve. V državah s plansko ekonomijo pa je povezava med delom in pluralizmom blaginje drugačna. Po vsem videzu je tu zveza med prihodnostjo storitev, namenjenih posamezniku, in zaposlitvijo bolj ohlapna. Razen vprašanja »druge« ali »sive« ekonomije, ki jo v naših razpravah izpuščamo, se tu v glavnem navezuje na vlogo ekonomije gospodinjstva v prihodnosti. Če zaposlitev daje le realtivno nizek dohodek, je ekonomija gospodinjstva pomembna sfera za kompenzacijo, porabo časa in naporov, bodisi v težnji po potrošniškem blagu (»delo za potrošnjo«) bodisi v neformalni samoprodukciji.

Kot lahko opazimo, je vprašanje **družbenih dejavnosti** osrednje vprašanje že zaradi njihove tesne zveze z vprašanji dela in (ne)zaposlenosti. Medtem ko nekateri priporočajo širitev javne zaposlenosti v sektorju družbenih dejavnosti (in hkrati poskušajo omiliti vidike posledičnih učinkov za državne finance in/ali davkoplačevalce), drugi hvalijo številne možnosti za dodatna delovna mesta v tržni ekonomiji, v »četrtm« ali »petem« sektorju, novih potreb po raznovrstnih storitvah, namenjenih posamezniku, od skrbstva in terapije do zajtrka na domu. Poleg teh konceptov premika v zagotavljanju storitev, namenjenih posamezniku in družbenih dejavnosti v smeri države ali trga, obstajajo zagovorniki krepitve elementov samopomoči in skupnosti v tretjem sektorju. Poleg razlik med tistimi, ki hočejo s tem varčevati pri javnih službah in tistimi, ki hočejo krepiti kolektivni temelj za zahteve po različnih vrstah profesionalnih storitev, gre v obeh primerih za skupen cilj socialne politike. Odkrijemo prav tesno zvezo med vprašanji dela/zaposlitve in družbenimi dejavnostmi ali med trgom dela in socialno politiko. Oba primera predstavljata nove načine in potrebe na področju storitev, namenjenih posamezniku in družbenih storitev prek socialne politike. Končata pa z vprašanji zaposlenosti in njenih učinkov ali pa so družbene storitve in socialna politika razumljene kot pravi temelj za politike trga delovne sile in ustvarjanja novih delovnih mest. V visoko industrializiranih državah s plansko ekonomijo pa tovrstna zveza ne obstaja. Ker je sistem storitev, namenjenih posamezniku, tu zgodovinsko manj razvit in je dostop do družbenih storitev celo resneje vezan na participacijo v delu, ostaja problem, kako izgraditi družbene storitve (še posebej skrbstvene) in dati pravico dostopa do njih. Ta problem postane vedno bolj pereč, bolj ko so ljudje na obrobju sistema zaposlovanja in manj ko so družinski sistemi in še posebej ženske, pripravljene ali sposobne kompenzirati to nizko raven skrbstvenih storitev.

Naj povzamemo: naše raziskovanje se je začelo z ugotovitvijo, da so sfera gospodinjstva, socialne in ekonomske dejavnosti, ki sodijo vanjo in delovni čas, porabljen zanje, strateška spremenljivka, ki ima velik vpliv na kvaliteto socialne politike in z njo povezanih drugih politik. Gospodinjstvo in ekonomija gospodinjstva so, kot kaže, še posebej pomembne v zvezi z družbenimi dejavnostmi, kot so skrbstvene storitve, medtem ko so slednje hkrati tesno povezane z vprašanji (ne)zaposlenosti in ustvarjanja delovnih mest.

Od ekonomije premikov v pluralizmu blaginje k razpravi o politikah blaginje

Nekaterih neposrednih implikacij premika v pluralizmu blaginje za delo, družbene dejavnosti in socialne politike na tem področju smo se že dotaknili. Vendar pa obstajajo nekatera dodatna sociološka in na politiko vezana

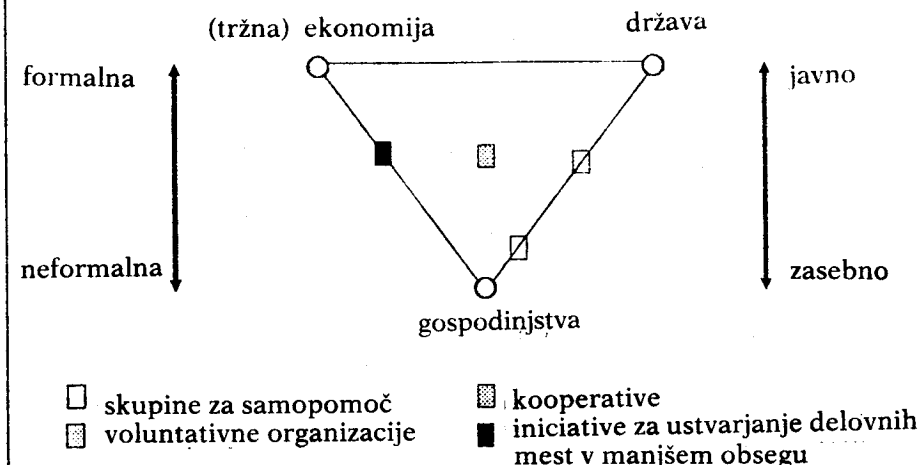
dejstva, ki jih je le težko obravnavati ustrezno v ekonomskem pomenu. V skupnih raziskovalnih srečanjih so vsa strukturirala razpravo. V nadaljevanju predstavljamo teh pet poglobitvenih vprašanj, ki so najbolj vplivala na zasnovo raziskave.

Med ekonomskimi interesi, delovanjem države in ravnanji gospodinjstva – predstavitev kolektivnih akterjev in družbenih inovacij

V francoski predstavitvi (1986) svojih poglobitvenih misli o »družbeni inovaciji in delitvi dela« Gershuny sam trdi, da bi v zvezi z načinom, kako postavlja medsebojne odnose med formalnimi ekonomijami, državo in gospodinjstvom »utegnili nasprotovati ekstremnemu individualizmu in ekonomizmu koncepta«. Priznava, da v njegovem delu »kaže, kot da je optimizacija materialne proizvodnje in niza storitev najvišji cilj človeštva« in da njegova argumentacija nakazuje, »da posamezniki ali gospodinjstva v nekem smislu izbirajo«, medtem ko so dejansko objekti različnih pritiskov (1986: 62; prevod avtor tega članka). Gershuny še nima nikakršnih problemov s priznanjem, da gre njegova argumentacija po sledih bolj ozkega ekonomskega razmišljanja; pomaga si tako, da poudarja, da je te ekonomske težnje mogoče »zmanevrirati« s socialnimi politikami (1986: 82). Problematično je to, da ekonomsko razmišljanje ne pozna **kolektivnih akterjev**, razen v primeru, kjer so predstavljeni kot »racionalni« akterji na enak način, kot je individualno ravnanje, opisano v utilitarističnem razmišljanju. Vendar pa vemo, da so taki kolektivni akterji, kot so gibanja potrošnikov, samoorganizirani odjemalci, tradicionalni in novi korporativistični interesi, izjemno pomembni. S politikami oblikujejo okolje ekonomskega delovanja, hkrati pa so tudi sami **proizvajalci** blaginje kot voluntativne organizacije, skupine za samopomoč, družbene kooperative na področju družbenih dejavnosti. Poleg tega pa Gershuny sam trdi, da »prav to, kar je tesno povezano s sistemom produkcije gospodinjstva in kar je spodbudil isti družbeni in tehnični razvoj, lahko imenujemo »komunalni« produkcijski sistem. V ta sektor so vključene »voluntativne ali verske organizacije, krožki za varstvo otrok, transportne kooperative, kooperative za izboljšanje stanovanjskih razmer« (1983: 34). V svojem raziskovalnem konceptu ne omenja tega »komunalnega sistema«, morda zato, ker bi vpeljava le tega ali pokvarila elegantnost njegovega ekonomskega razmišljanja ali pa bi bila napačno obravnavana znotraj njegovega koncepta »ekonomskega človeka«. Tudi Rose v svojem konceptu pluralizma blaginje vpeljuje pojem »naturalne menjave«, vendar pravi, da se lahko odpove nadaljnjemu obravnavanju tega vprašanja »glede na meje, ki jih ima naturalna menjava« (1985: 7). V nasprotju s temi omejitvami posameznikov in gospodinjstev kot »racionalnih« ekonomskih akterjev bi moralo raziskovanje, bolj ko se približuje razmišljanju o politikah blaginje, razširiti svoj pogled na družbo. Večina poglavij v tej knjigi razpravlja o **kolektivnih akterjih** in kolektivnih **strategijah**, katerih temeljno načelo, ki ga ni mogoče definirati zgolj v čisto ekonomskem smislu, ima za posledico še razsežnost **ekonomske produkcije**. Tradicionalne in še posebej nove oblike asociacij na lokalni ravni so bile torej poglavitno žarišče raziskovalnega dela in razprav, zbranih v tej knjigi.

SLIKA 2

Umestitev organizacij v trikotnik blaginje

Gershuny prav na koncu svoje knjige znova vpelje »komunalni sistem«, ko zarisuje prihodnos za **družbeno inovacijo**. Ta koncept obravnavamo tu v širšem pomenu, ki presega tradicionalno razumevanje »družbene inovacije«, kjer je uporabljen kot izid interakcije med posamezniki/gospodinjstvi, državo in trgom. Ko vpelje, kot to sam imenuje, »inovacije v sektorju javnih služb«, pravi, da imajo »tehnološko komponento, kakor tudi organizacijsko« in trdi, da »so tu temeljna pravila za inovacijo enaka kot za zasebne inovacije« (1983: 172 in 171). Če sprejmemo Gershunyjeve lastne oznake, bi lahko dejali, da se, razen madžarskega poglavja, raziskovalni prispevki v tej knjigi osredotočajo na take javne družbene inovacije in njihovo potencialno vlogo (glej: Blanke/Evers/Wallmann, 1985; Informations sociales, 1986). In prav »inovacijo javnih služb« kot organizacijo med državo, trgom in gospodinjstvi Gershuny predstavlja na koncu svoje knjige, ko se ukvarja z vprašanji socialnih politik. Kot primer za inovacijo javnih služb obravnava crèche, kjer se z zmanjšanjem plačanega osebja in uveljavljanjem volonterjev lahko naredi precej več z manj denarja.

Vendar pa si prav lahko predstavljamo, da v stvarnosti tak tip družbene inovacije predpostavlja nekaj, kar presega ekonomsko plat: motive in temeljno načelo, kot je solidarnost, nemara skupno utopijo in – če se taki eksperimenti hočejo širiti – **kulturno inovacijo**. Na pol poti med delovanjem države in ravnanji gospodinjstva ter onkraj »zasebnih inovacij« obstajajo iniciative za delo in usposabljanje spremembe v volonterskem delovanju, skupine za samopomoč in mnogi drugi tipi gibanj in institucij. Le-ti predstavljajo interese, ki prav gotovo imajo ekonomsko razsežnost, vendar jih ne moremo

reducirati le na to. Z izražanjem dvoma o tradicionalni strogi ločitvi ekonomskega, socialnega in političnega, ali drugače povedano, »zasebnega« in »javnega«, so locirani na različnih točkah napetostnega polja, ki ga predstavlja »trikotnik blaginje«; ta je prikazan na sliki 2. Na nekatere ima delovanje države večji vpliv kot na druge; nekateri so bolj usmerjeni k trgu kot k državi; obstajajo še drugi, ki v sebi predstavljajo poseben kompromis med elementi in vrednotami trga, države in skupnosti.

Če povzamemo, lahko preprosto rečemo, da je naše raziskovalno prizadevanje zaznamoval poseben interes za tiste razsežnosti družbene sfere in njenih neformalnih ekonomij, ki jih predstavljajo kolektivni akterji in njihove organizacije. Njihov precejšnji del s spreminjanjem odnosa med vlogo (tržne)ekonomije, učinkov države blaginje in prispevki gospodinjstev ter posameznikov, predstavlja ta tip družbenih inovacij, s katerimi se ukvarja večina raziskovalnih skupin.

Zakaj bi morali skrbeti? Nov pogled na delo ljudi in vključenost v zagotavljanje družbenih storitev

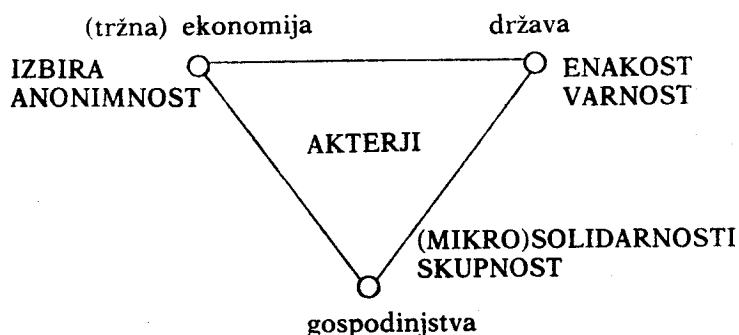
Če razmišljamo o »pluralizmu blaginje«, bi bilo prav poučno izvedeti – kot na primer z Rosovo študijo (1985) – nekaj o relativnih deležih prispevkov države, (tržne)ekonomije in gospodinjstev glede prehrane, skrbstva, izobraževanja itd. Vendar še vedno ostaja vprašanje, zakaj naj bi se neplačano delo sploh še ohranjalo, še posebej, če se v ekonomskem pomenu ne izplača, niti se ne refundira z recipročnimi odnosi vzajemne pomoči ali kot neposredna izmenjava blaga brez intervencije denarja. Razlika med celotnim in profesionalnim delom, ki sta namenjena zagotavljanju družbenih storitev, bi lahko marsikaj povedala o delu in o storitvah, kar se ne da izraziti v ekonomskem pomenu, vendar pa tudi ni bilo del bolj sociopolitičnih razprav o blaginji.

Kar zadeva **delo**, je njegov pojem tem težje definirati, čim bolj je odprt v družbena in neformalne področja. Tu ne obstaja docela jasna razlika med »delom« in »delovanjem«. Volonterje, člane skupin za samopomoč ali lokalno protestno gibanje, vključeno v »inovacijo javnih služb«, vodi pri njihovem »delovanju« in »delu« kombinacija različnih motivacij. Nekatera poglavja te knjige govorijo o pojmu »neplačanega dela«, kjer je slednje zgolj rezidualna kategorija, ki se sprašuje – kot na primer Pinker (1985) – kako se pri zagotavljanju skrbstva mešajo »egoistični« in »altruistični« motivi in pod kakšnimi pogoji se »solidarnost« kot motiv lahko meša s posebnim in javnim interesom. S tega stališča bi trikotnik blaginje lahko služil tudi kot reprezentacija različnih temeljnih načel in vrednot, ki vodijo delovanje.

S tem argumentacija odločno presega ekonomsko razmišljanje, temelječe, kot je pokazal Bell (1984: 89), na dvojni predpostavki, da »je ideja maksimiranja blaginje motivacijski temelj za vse delovanje in da so trgi strukturni prostori, kjer se odvija taka transakcija«. Izraz »pluralizem blaginje« bi si lahko torej prisvojili tudi kot izraz za specifični pluralizem temeljnih načel, ki vodijo različne tipe individualnega in kolektivnega delovanja, ki je pogosto več kot »opravljati delo«, vendar tudi drugačno, od »solidarnostnega delovanja«, ki predstavlja specifično »zmes« družbenih in zasebnih logik. Ta mešanica bi se lahko razkrila tudi v različnih tipih posredniških organizacij, ki poskušajo povezati izbiro in skupnost, enakost in posebne rešitve, anonimnost in mikrosolidarnosti (za več podrobnosti glej Offe in Heinze, 1986; Evers, 1988).

SLIKA 3

Lociranje vrednot v trikotniku blaginje

Kulturni, socioekonomski in politični kontekst

Ko s tem opuščamo ozek koncept »ekonomskega človeka«, lahko v **družbenih dejavnostih** presežemo prijeme, ki razpravljajo le v smislu stroškovnih primerjalnih prednostih, tj. v zvezi s prihrankom časa ali denarja. V svojem zaključku Gershuny namerno pravi, da »način produkcije, ki ne uporablja resursov, ki dajejo največji prihranek glede stroškov, utegne biti bolj zaželen kot drugi, če podpira sposobnost za življenje ali osebno avtonomijo« (1986: 62). V zvezi s tem lahko najdemo različne zglede: starejša oseba, ki gre raje v dom za ostarele, ker ji ta izbira dopušča distanciranje, čeprav je to povezano z večjimi stroški, kot bi bilo življenje doma z družino ali hčerko; gospodinjstvo, ki svoj denar porabi »iracionalno« za posebne storitve, ker so le-te modne. Toda preden trivializiramo še naprej ta argument o individualnih preferencah za manj »ekonomske« alternative, bi se morali zavedati, da enako velja tudi glede kolektivnega delovanja. Kadar so javne družbene storitve napadene ali zavrnjene spričo poskusa, da bi izgradili zasebno ali organizirano samoprodukcijo kot alternativo, se to pogosto ne zgodi zaradi pomanjkanja kvantitete, ampak zaradi izgube določenih kakovosti, ki jih je le zelo težko doseči s celotnim enačenjem »storitev«, »javno« in »profesionalno«. Medtem ko se – zaradi produktivnostne praznine – racionalizacijski napor na poglavitnih področjih družbenih storitev, kot je zdravstveni sistem, še vedno širijo, argumentov o nadaljnji dehumanizaciji takih racionaliziranih storitev ne bi smeli pojmovati kot stvar okusa, temveč kot povabilo k analitični refleksiji. Roustang (1978) je razvil argumentacijo, ki kaže, da v nekaterih ekonomijah eden od prevladujočih razlogov za premik v pluralizmu blaginje substitucija časa in dela z blagom ali instrumenti in serijsko opravljenim delom – nima nikakršnega smisla. To velja za vse **skrbstvene** dejavnosti, kjer emocionalni in komunikativni vidiki postavljajo meje sleherni strategiji, ki jih poskuša napraviti manj osebne ali časovno intenzivne ali jih profesionalizirati. Poleg samega skrbstvenega dela to velja tudi za druga področja profesionalnih dejavnosti, kjer določeno povišanje števila učencev na učitelja povzroča kontraproduktivne učinke. Roustang govori o »ekonomiji skrbstva« (1987: 67) in še dalje razmišlja o različnih posledicah za ekonomsko razmišljanje, kakor tudi

za koncept socialne politike, v primeru, da priznamo obstoj take drugačne ekonomije. Čeprav sega vse to čez raziskovalni okvir, ki ga predstavljamo tu, pa bi morali vendarle ugotoviti, da take zamisli vplivajo na stil in občutljivost našega raziskovalnega dela. Treba je sprejeti dejstvo, da imajo razmišljanja o storitvah namenjenih posamezniku, še posebej skrbstvenih storitvah, za posledico več kot zgolj specificiranje običajnega razmišljanja o delu in produkciji. Naraščajočo »produktivnost« v skladu z industrijskimi modeli, kakor tudi nadaljnjo profesionalizacijo lahko razumemo kot resno grožnjo »svetovom življenja«, ki jih vedno bolj »kolonizirajo« tržne in državne institucije, denar in zakon. V konceptih vsakdanjega življenja vse to še spodbudi vprašanje o prihodnjem vplivu »časa za skrb«. Prav tako pa zastavlja vprašanja o tem, »kako skrbeti«, še posebej, kadar gre za tretje, neformalno področje, za socialno mrežo, gospodinjstvo, družinsko življenje in njihove pripadajoče ekonomije.

Če povzamemo, bi lahko dejali, da je pojem pluralizma blaginje pripeljal do dveh specifičnih premislekov, kar zadeva družbeno sfero in sfero gospodinjstva:

- Kako obravnavati raznolikost tipov dejavnosti, učinkov in **dela**, na ktere naletimo tam in ki jih vodijo različne mešanice motivacij med individualnim utilitarizmom in solidarnostjo, egoizmom in altruizmom?

- Kakšna je razlika, če se take dejavnosti izvršujejo v polju **družbenih dejavnosti**, kjer imajo mnoge specifično ekonomijo glede časa, kakovosti in produktivnosti.

Zato je bilo naslednje vprašanje skupne raziskave: kako naj se družbene dejavnosti bolje izvajajo glede na stroške in kakovost, če vemo, da so »neformalno delo« in družbene dejavnosti, namenjene posamezniku, specifični tipi delovanja, pri katerih ni mogoče uporabiti podedovanega tržnega ali državnega tipa racionalnosti?

Zgodovinski in kulturni okvir premika v pluralizmu blaginje: od tradicionalnih do novih reprezentacij blaginje

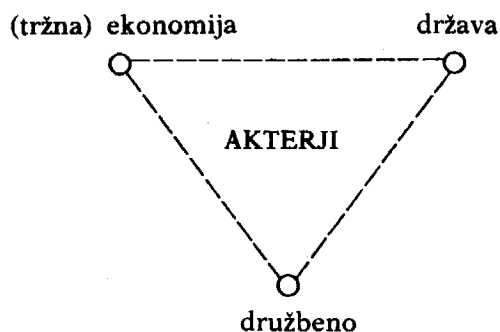
Koncepte za restrukturiranje blaginje in njihovo sposobnost, da se ohranijo, lahko dojemamo zgolj v konkretnem zgodovinskem in kulturnem okviru. Z umestitvijo trikotnika blaginje v tak okvir, kot na sliki 4, bi bralec najprej lahko spoznal, kako bodo tradicije, minule okoliščine in trendi neizogibno oblikovali prihodnost. Poleg tega pa so vzhodnoevropske in zahodnoevropske družbe pokazale izjemno sposobnost za ustvarjanje, spreminjanje, refleksijo in modernizacijo, še posebej v zadnjih dveh desetletjih. Vendar je taka izjava le na pol resnična, ali pa celo zavajajoča, če ne razlikujemo med družbenimi, političnimi in institucionalnimi ravni. Medtem ko je večina institucionalnih aranžmajev in konceptov socialne politike in blaginje, kakršne vzdržujejo stranke in administracije, pokazala relativno visoko stopnjo neredne stabilnosti, pa je veliko več dogajanj postalo vidnih v družbeni in kulturni sferi, na lokalni ravni in na obrobjih ekonomij in državnih institucij (glej Jouvenel, 1986).

Ko gre za obče vrednote in vizije, bi lahko v skladu z nedavnim pregledom mednarodnih trendov dejali, da utegne biti **individualizacija** najpomembnejše dejstvo pri opisovanju teh procesov sociokulturnih sprememb. Kajpada je to mnogostranska oznaka, ki vključuje obrambne pojme (težnja po zasebnosti, ki je ne motijo javne institucije in politike, ki se kažejo kot nespremenljive in sovražne človekovim interesom), kakor tudi ofenzivne

pojme (poskusi spopadanja in spreminjanja zunanjih pravil in njihovega prilagajanja človekovi želji po večji avtonomiji). To pomeni, da so zelo pogosto obravnavane »spremembe vrednot« v svojih konkretnih oblikah odvisne od razmerij moči, znotraj katerih dozorevajo in se oblikujejo. Če so spremembe v posameznih »pluralizmih blaginje« oblikovane prek socialne politike, se zastavlja vprašanje, ali tradicionalne družbene vrednote in politike, ki temeljijo na njih, preprosto izginejo, izgubijo pomembnost ali pa se spremenijo. Glede na ekonomsko restrukturiranje v vzhodnoevropskih in zahodnoevropskih državah in prevlado razprave o tehnološki modernizaciji ne bi smelo biti preveč presenetljivo, da vpliv tistih vrednot, ki so v trikotniku blaginje povezane s koti trga in gospodinjstva, vedno bolj narašča. »Izbira«, na primer, je danes pomembnejša, kadar gre za svobodo in komplementarno se zdi, da je »varnost« tudi pomembnejša; tudi pomen »solidarnosti« se je, kot kaže, danes premaknil s tradicionalne makrosolidarnosti na mikrosolidarnost, medtem ko druge, z državo povezane egalitarne vrednote, izgubljajo svoj vpliv. Družbene inovacije, tako kot so reprezentirane z različnimi oblikami kolektivnega delovanja, družbenih projektov in samoupravljanja v nobeni državi med posamezniki in makroinstitucijami ekonomije in države, ne izražajo take spremembe v sistemu vrednot ljudi in njihov poskus, da bi sklenili ugodnejši kompromis med svobodo izbire, enakostjo in varnostjo (glej sliko 3). V skladu z našim osredotočenjem na vprašanja »dela« in »družbenih« dejavnosti se zdi, da obe zavzemata osrednji položaj znotraj teh družbenih in kulturnih usmerjenosti.

SLIKA 4

Akterji in relacije v trikotniku blaginje, ki jih oblikuje kontekst

Kulturni, socioekonomski in politični kontekst

Glede **dela** »lahko govorimo o krizi družbe, ki je osrediščena na mezdno delo, če obstajajo vedno jasnejši kazalci, ki kažejo, da formalizirano plačano delo izgublja subjektivno kakovost, da bi bil organizacijski center življenjskih aktivnosti, družbenih presojanj o nas samih, družbenega okolja in moralnih usmeritev. Sposobnost institucij, ki reprezentirajo sistem plačanega dela, da absorbirajo in vežejo ljudi nase, vedno bolj pada pod raven, za katero je do danes veljalo, da je stabilna« (Offe 1984: 7). V zvezi z aspiracijami ljudi postane to vidno s pojavljanjem novih predstav o tem, kako vključiti delo, še pose-

bej mezdno delo, v njihove življenjske načrte. Sichtermannova (1987) je poskušala – ne po naključju – iz ženskih biografij razbrati »patchwork model«, kakor ga sama imenuje. Definira ga kot poskus, da bi življenjski cikel uravnotežili v mešanico različnih aktivnosti. Medtem ko obstajajo faze, ko je poklicna kariera v ospredju, obstajajo tudi druge, v katerih imajo prednost otroci in družina. Taki »patchwork modeli«, ki jih zaznamuje individualizem in družbeni pritiski, ne prekinajo le tradicionalnih jasnih ločnic med »mladostjo« in »starostjo«, med »delom« in »prostim časom«, učenjem in praktičnim delom. Ti patchwork modeli so tudi vprašljivi glede temeljnega koncepta »zaposlitve s polnim delovnim časom«. Trg, državne institucije in gospodinjstvo imajo lahko pri tem za ljudi ob različnem času različne vloge. V današnjem času je mogoča večja konfiguracija njihove medsebojne igre, kot je bila mogoča včasih, ko so bile mladost, polna zaposlenost odraslih moških in starost povsem jasna zaporedja in je bila emancipacija žensk definirana kot prilagoditev takemu modelu. Poimovanje – kot v patchwork modelu, omenjenemu zgoraj – da imajo ženske prednost glede na moške, je smiselno zgolj glede na neki kulturni koncept ali vizije, ne pa v smislu posnetka današnje stvarnosti, v kateri ženski patchwork v precejšnji meri narekujejo zunanje sile; diskriminirane so s tipom uravnavanja blaginje, ki je še skoraj izključno zgrajen na moškem modelu napretrgane delovne kariere, ki ima »patchwork« za izjemo, vezano na spol. Naš primer (ki zadeva spreminjajoče in pluralistične koncepcije izrabe časa – glej Hinrichs in Wiesenthal, 1982) pa kaže, kako fleksibilnejši bi moral biti v prihodnost usmerjeni pluralizem blaginje, če ne bo zaostati za spreminjajočimi se orientacijami in vrednotami (glej tudi Groupe Long Terme, 1983).

Podobni vidiki se pojavljajo pri **družbenih in skrbstvenih storitvah**. Številne razprave so se osredotočile na vprašanje, v kolikšni meri so iniciative za samopomoč samoobrambni ukrepi zoper demontažo storitev in dotacij države blaginje in v kolikšni meri jih konstituira volja po prevzemu večje samoodgovornosti za vprašanje storitev in skrbstva. Dejansko pa prav lahko vidimo, da, če so razumljene kot družbene inovacije, predstavljajo oboje: večjo obrambno držo, ki je tako razpoznavna v cvetoči sekundarni ekonomiji, vseh vrstah naravne menjave in podobnem, kar še zlasti zaznamuje realnost v številnih državah s plansko ekonomijo. Vendar je samopomoč hkrati tudi fenomen srednjega razreda, ki ga označuje prizadevanje za večjo avtonomijo v tistih družbenih plasteh, ki jim gre dobro v tradicionalnem smislu merjenja blaginje. Samoorganizirani crèches, kot že naveden tip družbene inovacije, so povezani s spreminjajočimi vzorci in možnostmi izrabe lastnega časa, glede na ozadje sekularne redukcije celotnega delovnega časa, tako na trgu delovne sile, kakor na neformalnih področjih. Celotna »kultura storitev« kaže več kot samo znake obubožanja in vedno večje neenakosti: spreminjajočo se vlogo ljudi, ki nočejo biti več zgolj odjemalci standardizirane ponudbe storitev, temveč soproizvajalci storitve, ki je zasnovana v skladu z njihovimi visoko individualiziranimi potrebami in potenciali. Premiki v pluralizmu blaginje, ki zadevajo »čas za skrbstvo« (Swedish Secretariat for Futures Studies, 1984), bodisi v smeri plačanega profesionalizma in trgov bodisi v smeri bolj laičnega skrbstva, dela v gospodinjstvu in skupin za samopomoč, utegnejo zares pomeniti izgubo blaginje in znak vedno večje samoeksploatacije. Vendar včasih nakazujejo tudi nov prostor za individualizem, avtonomijo in izbiro.

Lahko bi torej rekli, da imajo pri delu in družbenih dejavnostih vprašanja, kot je fleksibilnost, pravi »paket« ukrepov, sprejetih ob pravem času,

kompetitivnost in kreativnost, pomembnejšo vlogo v konceptih blaginje jutrišnjega dne, kot so jo imeli v včerajšnjih državah blaginje. Čeprav je velika večina raziskovalnih skupin prepričana o tem, pa je to prepričanje porodilo dve vprašanji, ki sta v precejšnji meri oblikovali naše razprave in raziskovalna prizadevanja:

- Glede na kakšno vrsto prihodnjega koncepta **dela** naj analiziramo naraščajoči razkroj podedovane vloge zaposlitve, kot ključnega elementa za blaginjo in blagor ljudi?

- Kateri prihodnji koncept zagotavljanja **družbenih dejavnosti** bo vodilo pri analizi novih vzorcev interakcije med formalnimi storitvami in udeležbo ljudi?

Braniti in spreminjati. Deregulacija in nova regulacija pri delu in družbenih dejavnostih

Če se od modelov in predstav ljudi, znanstvenikov in posameznikov obrnemo k ravni kolektivnih strategij, akterjev in politik, bi lahko dejali, da pravzaprav vprašanje dela še vedno pomeni vprašanje zaposlenosti, ali natančneje, ponovne vzpostavitve **polne zaposlenosti**. Pri srečanjih celotne raziskovalne skupine se je večina razprav kristalizirala okoli tega vprašanja.

Na eni strani je obstajala pozicija, ki je vztrajala na možnosti ohranitve ali ponovne vzpostavitve polne zaposlenosti. To perspektivo bi lahko najbolje označila študija vladnih politik dveh držav, članic OECD, ki se sprašuje, »zakaj so nekateri ljudje bolj zaposleni kot drugi«. Njen avtor Therborn s tem naslovom ugotavlja, da »se masovna brezposelnost pojavlja v nekaterih državah, v drugih pa ne.« Vztraja pri možnosti ponovne vzpostavitve polne zaposlenosti s pomočjo »širokega razpona opcij politike«, ki so že na voljo (1986: 162). V nasprotju s to pozicijo pa je bila zarisana perspektiva, ki bi jo tudi želeli predstaviti, in sicer s sklicevanjem na nedavno objavljeno delo. Keane in Owens (1986) sta se lotila študije o zaposlovalnih politikah Združenih držav Amerike in Velike Britanije. V svoji študiji sta zanikala, da obstaja kakršna koli možnost za vrnitev na polno zaposlenost, za kar sta presodila, da je čista »nostalgija«. V središču te nasprotne trditve je definicija same zaposlenosti. Keane in Owens, tako kot različni drugi raziskovalci v naši skupini, sta vztrajala pri tem, da je bila »polna zaposlenost posebni zgodovinski tip zaposlenosti«. To je bila polna zaposlenost moškega dela populacije in je temeljila na neki normalnosti, namreč na večidel dobro usmerjeni »polni« participaciji slehernega posameznika na trgu delovne sile. Namesto ohranjanja poskusov vnovične vzpostavitve ali celo širitve takega zgodovinskega modela bi se lahko vprašali, na podlagi kakšnega prihodnjega tipa zaposlenosti bi bilo mogoče zavarovati opcijo participacije na trgu delovne sile in sicer, kot temeljno pravico ljudi. Tak vnovičen premislek o družbi zaposlenosti pomeni, »da je bistveno in nujno, da središčne teme sodobne politike postanejo nove politične ideje in strategije za zmanjšanje in pravično distribucijo plačanega dela« (Keane in Owens 1986: 8). Brez težav lahko torej naštejemo vprašanja, ki so sprožila polemiko na znanstvenih srečanjih: delo s polovičnim delovnim časom, delitev delovnega mesta (job sharing), individualizacija delovnih pogodb itd. Za nekatere ta vprašanja izražajo skoraj izključno »rekapitalizacijo kapitalizma« (Miller, 1978), ki neizogibno pelje k zmanjšanju vloge delovnih ljudi in delavskih razredov. Drugi pa so poudarili, da ta vprašanja do določene mere tudi odsevajo pluralizacijo interesov, ki jih imajo ljudje v novi delitvi dela, časa in dohodka (glej Hinrichs in Wiesenthal, 1982). Njihove or-

ganizacije bi jih morale prevzeti kot izhodišče za nove družbene konflikte in nove regulacije. Namesto da bi se zgolj pritoževali, da novi tipi (delne)integracije v trg dela povzročajo številne neugodnosti glede socialnih pravic, bi morali revidirati konstruiranje načel za te pravice. Nove socialne pravice in jamstva bi se morala odzivati na številne nove oblike participacije na trgu dela.

Podobna razprava se je izoblikovala v zvezi z vprašanjem **družbenih dejavnosti** in še bolj specifično v zvezi z vprašanjem, ali naj ukinemo prejšnji sociopolitični model »polno servisirane« družbe. V nasprotju s »polno zaposlenostjo« pa so bili tu zgodovinski cilji transformacije skrbstva in drugih družbenih zadev s popolno profesionalno nalogo doseženi v precej manjši meri. Koncepti, ki poskušajo razviti nove, namesto da bi le reducirali stare tipe neformalnega (skrbstvenega) dela s tem, da bi dvignili volonterstvo na višjo stopnjo s samopomočjo in polformalnimi organizacijami (glej na primer slovito študijo »Time to care«, ki jo je izdelal Swedish Secretariat for Futures Studies, 1984), so pogosto še vedno razumljeni kot restavrativna »pot nazaj«. Podobno kot pri konfliktu o zaposlenosti, je jedro polemike o skrbstvu in družbenih dejavnostih v prihodnosti vprašanje definicij. Obstaja bistvena razlika med tem, ali samopomoč razumemo kot del **novega** odnosa med posamezniki, njihovimi mrežami in delovanjem države, ali pa kot zgolj nadomestno strategijo, ki pomaga državi, da stori manj in pritiska na ljudi, da store več. **Kako daleč** lahko gremo v smeri »ekonomije s pluralizmom blaginje, v kateri je vloga države, da omogoča in je zasebna participacija možna s pogodbenim zagotavljanjem storitev«, kot pravi Friedman v povzetku neke primerjalne študije o »Državah blaginje in njihovem razvoju« (Welfare states and their development, 1987: 289). To vprašanje ni več povezano z obrambo tradicionalnih odgovornosti države blaginje, temveč zadeva spreminjajoče se definicije odgovornosti, ki naj jih nosijo država, tržni akterji in posamezniki ter »posredniške« storitvene institucije.

Pozicija, ki jo zavzamemo glede prihodnosti konceptov »polne zaposlenosti« in »polne servisiranosti« tudi strukturira način, kako razumemo **družbene inovacije**, ki pogosto povezujejo obe vprašanji: oblikovanje novih ali dodatnih storitev in ustvarjanje dela, poklica in delovnih mest. Novi tipi storitev, namenjenih posamezniku, z močnim priokusom samopomoči in tipi dela in mezdnega dela, ki naj bi bili za to potrebni, ponujajo komplementarnejše opcije v smislu prostega časa in usposabljanja, vendar pa precej manjšo varnost in manj denarja. Razlikujejo se od tega, kar bi lahko razumeli kot »normalno v zaposlenosti in družbenih dejavnostih. Kako torej zasnovati prihodnost takih deviantnih, a cvetočih eksperimentov? Ali naj bi jih kritična analiza konceptualizirala predvsem kot element deregulacije in dodatne eksploatacije ljudi, udeleženih v njih? Ali pa bi lahko fungirali kot vstopna točka k drugačni prihodnji normalnosti dela in storitev, ki naj se šele oblikujejo in o katerih se je treba še pogajati? Tako različne, kot so obče opcije in pogledi na zaposlenost, delo in družbene storitve, tako različne bodo interpretacije današnjih družbenih inovacij v pluralizmu blaginje. Čeprav se zavzemamo za novo zasnovo dela, zaposlitve, družbenih storitev in samopomoči, bo dilema, ki tiči v sloganu »braniti in spreminjati«, ki ga je formuliral Miller med potekom naše razprave, še vedno ostala. Čeprav je zelo smiselno konstruirati boljše prihodnosti tam, kjer se z družbenim kompromisom **vse** strani pomikajo v boljši položaj, pa vendarle vemo, da so dejansko v stvarnosti moč, stroški in prednosti neenako porazdeljeni, kadar gre za nove regulacije pri delu in družbenih storitvah. Zato je na vprašanje, kako povezati »obrambo« in »spreminjanje«, izjemno težko odgovoriti. To še posebej velja v zvezi z druž-

benimi inovacijami in telesi ter institucijami, ki le-te reprezentirajo: nove oblike skrbstva v skupnosti, ki so mešanica različnih tipov dela in zaposlitve, programi za ustvarjanje novih delovnih mest v sferi družbenih dejavnosti ali naloge v zvezi z varstvom okolja itd. (glej na primer Sharman, 1983). Če predstavljajo zapleteno mešanico stroškov in priložnosti, pridobitev in izgub za družbo, potrošnike in delojemalce, jih v imenu obrambe prejšnjih tradicionalnih storitev ali sistema zaposlovanja ni mogoče preprosto zavrniti niti preprosto odobravati njihovega širjenja v imenu spremembe. Tu bi želeli navesti delovni dokument nekdanjega Greater London Council »The London Industrial Strategy« (1985: 138). Glede boljše prihodnosti dela se loteva s praktičnega vidika tega, kar je delalo preglavice našim razpravam kot teoretski izziv: »Rešitev tega docela temeljnega človeškega problema bi zahtevala povsem temeljne radikalne spremembe v celotni družbi glede tega, kakšna je delitev dela in kako je le-to nagrajevano, kako so ovrednotene sposobnosti in plačana zaposlitve ter kako se posredujejo naprej... V ustvarjanju novih odnosov med mezdnim delom in domačim skrbstvom **bi lahko kombinirali bolj humane elemente obeh, opresivne vidike obeh pa zmanjšali**. Nema- ra še lahko ustvarimo prihodnost, v kateri bo pomen dela, ustvarjalnosti in skrbstva transformiran tako, da delo ne bo težko garanje, da ustvarjalnost ne bo privilegij le nekaterih in da skrbstvo ne bo več odgovornost le enega spo- la« (poudarek avtor članka).

Če povzamemo, bi lahko dejali, da se četrto temeljno vprašanje naših razprav in raziskovalnih zasnov nanaša na možnosti za uspešno obvladova- nje slabih in dobrih strani, izgub in na novo odprtih možnosti, povezanih z deregulacijo zaposlovanja in družbenih dejavnosti. V raziskovalnih poročilih lahko brez težav odkrijemo razlike: medtem ko nekateri poudarjajo nove op- cije in izzive, ki jih ponuja deregulacija in navidezna, pogosto omejena nova regulacija, pa so se drugi osredotočili na deficite in izgube v blaginji, ki jo predstavljajo. Za nekatere je bil, tako rekoč, kozarec, ki so ga gledali, do polo- vice poln, medtem ko je bil za druge na pol prazen.

Blaginja in demokracija. Kako regulirati konflikte med dr- žavo, družbo in posamezniki?

Če obstajajo med premiki v pluralizmu blaginje in problemi demokraci- je nekatere povezave, potem je najbolj temeljna povezava dejstvo, da so se sčasoma povezave med formalno ekonomijo, državnimi institucijami in posa- meznimi gospodinjstvi pomnožile. Vsak od temeljnih kamnov današnjega tri- kotnika blaginje s konstituira z drugim: na primer reprodukcija družin s tr- gom in državno zakonodajo in nasprotno, trgi s teksturo njihovega socioeko- nomskega in političnega konteksta. Kot smo že ugotovili na začetku, ne ob- staja le vzajemna krepitev širjenja trgov in državne regulacije, temveč hkrati tudi vedno večje število odnosov v smeri posameznika, gospodinjstev in družbenih skupin. Čeprav je ta proces – tako v državah s tržnim kot v tistih s planskim gospodarstvom – povečal prostor za javne politike, pa je to storil v oblikah, ki se danes kritizirajo, da so nefleksibilne, patriarhalne, birokratske ali celo avtoritarne. Kljub precejšnjim razlikam med državami, ki sebe poj- mujejo kot »socialistične« in drugimi, pogosto opisanimi kot »zahodne de- mokracije«, pa danes obstaja konflikt med kolektivnimi akterji in državnimi institucijami in konflikt med posameznikom na eni strani in kolektivnimi re- prezentacijami na drugi – bodisi družbenimi ali državnimi institucijami.

V zvezi s povezavami in nasprotji med državo in družbo, vključno s tisti-

mi, ki obstajajo že v družbi sami, je najbolj izzivalno dejstvo **množitev** kolektivnih akterjev, konfliktov in družbenih gibanj (Touraine, 1985). Odnos, ki se konstituira s kolektivnim pogajanjem, konfliktom in pogodbo med delodajalci in delojemalci, je v državah blaginje s tržnimi ekonomijami še vedno najpomembnejši. Pojem interesov ljudi kot »delovnih ljudi« v socialističnih državah ta konflikt postavlja v podoben položaj. Vendar v stvarnosti te pogodbe in pogoji precej manj pokrivajo mnogoterost konfliktov, ki se artikulirajo z novimi gibanji in akterji, v ženskem gibanju, ekološkem gibanju, gibanju potrošnikov, regionalističnih in manjšinjskih gibanjih vseh vrst. Kot sta dejala Laclau in Mouffe (1985: 167), predstavljajo različne točke kompleksnega sistema družbenih odnosov in razmerij moči, ki so vidni, vendar ne več v razmerjih meznega dela. »Pluralnosti teh razmerij ni mogoče čudežno izbrisati, da bi konstituirali **le en** delavski razred«. Z organizacijskim izrazom pluralnosti gibanj je družba na neki način osvojila nov prostor za artikulacijo, ki deluje proti birokraciji in komodifikaciji.

V tem kontekstu so novi kolektivni akterji, tako kot so predstavljeni v »komunalnih« (lokalnih ali regionalnih) družbenih gibanjih in inovacijah, pridobili politični vpliv. V socialističnih državah so taka telesa danes predstavniki »civilne družbe«, ki zavzemajo **distanco** do države in njenih organizacij. V zahodnih državah pogosto predstavljajo inovacijo v načinu **vzajemne izmenjave** med institucijami družbe in države. Mnoge od teh inovativnih skupin in projektov so vidno odvisne od države, vendar niso njen del; so del družbene sfere, vendar na tistih točkah, kjer ima državna regulacija intenzivnejšo vlogo za njeno delovanje. Namesto da bi predstavljali civilno družbo nasproti državi, so nekakšna »posredniška« telesa. Kar zadeva ekonomijo, lahko na tako posredniško vlogo naletimo v državah z osrednjo plansko ekonomijo in v tržnih ekonomijah. Potem ko je kooperativa ali združenje ustanovljeno, predstavlja v sebi poseben kompromis med socialnimi in ekonomskimi cilji, ki naj jih pripoznajo in stabilizirajo posebna zakonodaja in druga državna jamstva. Kot posledica tega pa postane vprašljiv podedovan koncept »civilne družbe«. Prvič, bolj jasno postane, da združenja ne sestavljajo zgolj politične, kulturne in družbene protestne organizacije in njihovi diskurzi, temveč tudi organizacije, ki predstavljajo delo, produkcijo in ekonomijo, ki so zunaj tržnih in formalnih ekonomij. Drugič, »civilna družba« tu ni razumljena le v zvezi z osvobojenostjo od države, temveč v zvezi s svobodo, ki naj jo jamči država; ne le kot vprašanje distance, temveč kot vprašanje funkcijskih tipov večjega in boljšega posredništva (glej Donati, 1984) med državo in družbenimi akterji.

Neka druga ugotovitev zadeva zveze državnih politik in družbenih organizacij s posameznikom. Tako za državne kot za družbene institucije ni samoumevno, da posameznike pojmujejo kot **akterje**. Tradicionalni planski koncepti so jih konstruirali večidel kot objekte ali kot potencialne dejavnike delegitimacije, ki jih je treba prepričati ali celo prisiliti v centralne državne plane. Pojmovali so jih kot sprejemnike zaščitne zakonodaje in rekompensacije; to nam pojasni pojav, zakaj se v nekaterih državah država blaginje imenuje »état providence«. Vendar artikuliranje ljudi v zahodnoevropskih in vzhodnoevropskih državah privzema danes obliko **strategij** in ne le oblik reakcije. S tem se kvalificirajo kot nasprotje državnim ali ekonomskim planskim institucijam, ne le kot zgolj »potrošniki«, temveč kot »proizvajalci« svojih življenjskih razmer. Takoj so postale vidne nove sfere in novi tereni za družbene in socialne politike:

– nove meje so razumljene kot tesnejše meje državnega odločanja in potrebe po »občutljivi birokraciji« (glej Clode, 1987): kolikor bolj ljudje in ko-

lektivni akterji vztrajajo na svojih sposobnostih, da razvijejo svoje lastne strategije in koncepte, toliko bolj država ni več pojmovana kot središče, temveč kot nekakšen moderator pluralnosti družbenih projektov;

– v večji meri se pojavljajo nove sfere, bolj ko lahko naslovnik pojmuje kot osebo, ki naj razvije strategije, in sicer predvsem zato, ker utegnejo biti potrebne javne intervencije za blaginjo, ki ponujajo več kot zgolj zaščito in kompenzacijska vlaganja tipa »pomoč za samopomoč«.

Neka druga razsežnost blaginje in demokracije zadeva zveze med individualnimi in kolektivnimi interesi, njihovimi racionalnostmi in vedenjem. Že prej smo se dotaknili »nejasne« narave individualizma, ki kot poudarja Rosanvallon, »spremlja vse fenomene družbenega umika, prizadevanja za individualne alternative v labirintu sektorjev družbe, statusa in zakonskih reguliranj: vedno večje število posameznikov meni, da je boljša rešitev lastna kritična pot skozi velik družbeni zemljevid, kot pa izboljšati si razmere znotraj meja kolektivnega delovanja... V slehernem primeru to zaznamuje krizo **oblike družbenega**, krizo načina, kako posamezniki postanejo del družbenega sistema«. (1981: 133). Ta trditev je z našega stališča precej pomembna, tako v nasprotju s potrošniškim načinom, ki individualizem izkorišča v tržnih ekonomijah, kakor v nasprotju z retoriko o devijacijah, nepravilnosti in dekadence, ki spremljajo prizadevanje za individualizem v državah s planskimi ekonomijami.

Glede na to, da v obeh družbenih sistemih mnogoterost vezi med posamezniki in javnimi institucijami ni samo restriktivna, enostranska, temveč tudi predstavlja boje in dosežke (ki omogočajo, da upravičeno govorimo o pluralizmu **blaginje**), je danes posameznik postal s »politizacijo zasebnega« državljan z večjimi **socialnimi pravicami** kot jih je imel v začetkih socialne blaginje (glej Balbo, 1987). Če vzamemo ta pojem socialnih pravic posameznika resno, imajo danes pogajanja o prihodnosti blaginje povsem drugačno osnovo, kot v zgodnjem obdobju »Velike transformacije« na začetku modernih industrijskih družb. Ker so zasebnost in socialne pravice posameznika posredovane izrecno z javnimi politikami, je osrednji problem, kako si predstavljati posameznika ali posameznega človeka v konceptu blaginje. Pri tem je klasična konfrontacija med tržnimi liberali, ki si ga predstavljajo kot avtonomno osebo, »ki ima svobodo izbire« in njihovimi socialističnimi nasprotniki, ki sistem z državo zajamčene zaščite ocenjujejo kot najosnovnejši korak k njihovem osvobajanju kot državljanov. Toda če vemo, da so danes v skoraj sleherni visoko industrializirani državi vzgoja, usposobljenost, kompetentnost in varnost posameznika na precej višji ravni kot v času, ko se je ta tradicionalna polemika začela, bi se utegnili vprašati, kako je s tem danes. Danes celo socialisti ne zanikajo, da je včasih državna regulacija postala »preveč zaščitniška« v smislu, da »osvobajanje ljudi njihovih potreb« pravzaprav ni vselej pripeljalo do tega, da bi bili svobodnejši kot akterji in državljani, svobodni pri izbiri in odločitvi. Ta ugotovitev zadeva aktualno dilemo jamčenja obojega: varnosti, enakih norm in jamstev, kakor tudi pravico do osebne svobode in pravico do različnosti. V blaginji prihodnosti bo po vsem videzu potrebna »individualizacija« kot odgovor na sedanje deformirane vezi med posamezniki in kolektivnimi reprezentacijami. Prav teoretski in praktični izziv nas spomni na to, da je končni cilj politik blaginje ta, da posameznik ne bi bil objekt, ki ga je treba zaščititi, ampak samozavesten akter, ki ga je treba še dalje usposablјati.

Od tu dalje lahko brez težav povzamemo naše peto vodilo za raziskovanje in razpravo: kakšne povezave utegnejo obstajati med koncepti svobode in demokracije in večjo vlogo, ki jo posameznikom, samoupravnim in nedr-

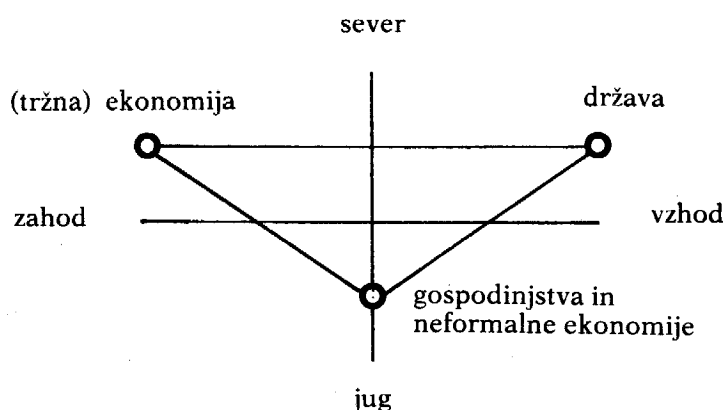
žavnim organizacijam dajejo premiki v pluralizmu blaginje? V kakšnih razmerah bi lahko dviganje vloge »gospodinjstev« in »družbene sfere« na višjo stopnjo znotraj pluralizma blaginje pripeljalo do bolj »civilne« družbe?

Mednarodni poskus v primerjalni perspektivi – nekaj metodoloških pripomb.

Ker je celotna skupina raziskovalcev, prispevala k razvijanju ozadja perspektiv, idej in izzivov, predstavljenih tu, je to delo dokaz vpliva mednarodnih idej in konceptov. Njegova perspektiva je primerjalna v toliko, kolikor je skupina kot celota poskušala doseči določeno raven integracije, kar zadeva temeljne predpostavke, medtem ko je hkrati spoštovala različne interese nacionalnih teamov. Vsi raziskovalni prispevki obravnavajo zveze med trikotnikom formalne ekonomije, države in gospodinjstev, premiki v ravnovesju in odnosi med tremi temeljnimi kamni in njihovim vplivom na delo in družbene dejavnosti. Vendar vsi predstavljajo poseben socioekonomski, kulturni in politični kontekst, v katerem imajo taki premiki različen pomen in vpliv za ljudi in ustvarjalce socialne politike, ki jih to zadeva ter segajo od »Skandinavskega modela« (»Scandinavian model« – glej Erikson, 1987) do italijanske realnosti od »državne blaginje« v socialističnih državah do tipa »rezidualne blaginje«, ki oblikuje realnost v Združenih državah Amerike, od koder je prišel Miller, da bi sodeloval v evropski raziskavi. Zato bi bilo preveč poenostavljeno, a vendar stimulatивно, pokazati, kot kaže slika 5, trikotnik blaginje s štirimi poglobitnimi točkami v zvezi z realnostjo, vzhodnih, zahodnih, severnih in južnih držav, ki so bile udeležene v tem raziskovalnem projektu.

SLIKA 5

Različen položaj držav glede na njihov pluralizem blaginje

Tu je bila predstavljena pluralnost razsežnosti premika v pluralizmu blaginje, ki sega od opisa socioekonomskih premikov do povratnih delovanj, kot spreminjajočih se reprezentacij družbene blaginje in do politične razsež-

nosti demokracije. Čeprav je sleherna študija drugačna glede na status, ki ga daje eni ali drugi razsežnosti, ki so predstavljene tu, pa je vsem skupno to, da poskušajo preoblikovati omejeno argumentacijo v socioekonomskem smislu v razpravo o socialni politiki, ki zavestno integrira vrednote in politične koncepte. Prispevki, v tem pogledu »večbarvni«, vendar z različnimi »spektri«, so poleg tega poskušali vzpostaviti zvezo med poskusi in orientacijami, ki so pogosto ločene, še posebej:

- vsestranska orientacija in orientacija k študiji primera: poskušali so oblikovati sliko splošne situacije, ki bi omogočala boljše razumevanje posebnega primera;

- splošni trendi in specifične družbene inovacije; večina prispevkov se je osredotočila na družbene inovacije v polju dela in družbenih dejavnosti, vendar so jih povezali z vsakokratnim nacionalnim kontekstom;

- vprašanje »dela« in »družbenih dejavnosti«: le nekaj referatov je obdelalo le enega od obeh vprašanj in pri tem ni upoštevalo drugo; v različni meri so povzeli razmišljanje o obeh temah in pri tem pokazali, kako zelo so rešitve in problemi na teh dveh področjih odvisni drug od drugega.

Poleg izbire tistih tem, ki so bile povezane z orientacijo posamezne raziskovalne skupine, je bil specifični profil vsake od nacionalnih študij konstruiran v skladu s skupnim ciljem: predstaviti **najpomembnejše** značilnosti celotnih »premikov« v državi. Tudi v tem pogledu se ta projekt razlikuje od tradicij kvalitativnih primerjalnih študij. Medtem ko dajejo manj kot kvantitativna primerljivost, pa bi utegnile ponuditi več v duhu informacij o nacionalnih specifičnostih premikov v pluralizmu blaginje, ki jih oblikujejo akterji in strategije v socialni politiki. Vendar se razlikujejo tudi od kvalitativnih mednarodnih primerjalnih študij tipa »ena miza/ena oseba«, v katerih se o različnih nacionalnih razmerah in politikah razpravlja glede na posamezni sistem vrednot in temeljnih predpostavk (kot novejši primer glej Therborn, 1986). Razlika glede na tak tip kvalitativne mednarodne primerjalne raziskave je jasna pluralnost »stilov«, pa tudi vrednot in opcij: opaziti jih je mogoče le, če preučimo nacionalne prispevke.

V delu o metodah v mednarodni primerjalni raziskavi Przeworski (1983; 25) pravi, da »kjer se pojavi težava, je le-ta v našem odnosu do politične moči. Celo tiste mednarodne primerjalne študije, ki zadostijo vsem metodološkim kanonom, zelo verjetno temeljijo na teoretskih domnevah, ki niso skupne vsem kompetentnim znanstvenikom. Po vsej verjetnosti obstaja le malo priporočil glede politike, ki bi jih znanstvena skupnost enoglasno podprla. Če hočemo izpolniti našo dolžnost do družbe kot znanstvena skupnost, bi morali take razlike v mišljenjih predstaviti javnosti in jih tako napraviti za »pojmljive«. Upam, da lahko naše raziskovalno delo ponudi kaj tudi v tem pogledu.

OPOMBE

1 Pri projektu je sodelovalo devet znanstvenih skupin iz tehle držav: Avstrija: R. Pohoryles, D. M. Hoffmann, B. Rauscher, H. Wintersberger; Francija: G. Martin, G. Roustang, F. Sellier; ZR Nemčija: A. Evers, I. Ostner, H. Wiesensthal; Madžarska: E. Sik; Italija (B): P. Donati, I. Colozzi (Univerza v Bologni); Italija (T): M. Bianchi, Ch. Saraceno (Univerza Trento); Poljska: M. Ksiezopolski, I. Sienko; Švedska: I. Nilsson, a. Wadeskog; Velika Britanija: St. Humble, a. Walker; Jugoslavija: I. Svetlik, S. M. Miller (ZDA) je sodeloval v funkciji višjega svetovalca raziskovalni skupini (glej seznam sodelujočih).

2 Čeprav ta uvod precej dolguje štirim plenarnim srečanjem raziskovalnih skupin, pa tam, razen na začetku v uvodnem referatu (glej: Evers/Winterberger, 1985), o splošnem konceptu nismo razpravljali. Avtor nosi polno odgovornost, ko se opira na to, kar je kolektivno sproženo kot vprašanje, vendar se hkrati zaveda, da obstajajo vrzeli in spremembe, ki so posledica meja njegovih sposobnosti in stališč.

- 3 Znanstvena poročila so se lotila tega kompleksnega področja na različne načine. Medtem ko je le madžarski prispevek osredotočen na sociekonomijo premikov v pluralizmu blaginje, pa prispevki iz Avstrije, ZRN, Italija (B), Švedske in Jugoslavije kažejo take premike v pluralizmu večidel v smislu izzivov in konfliktov za socialno politiko. V tem kontekstu je **delo** poglavitno žarišče v prispevkih iz Italije (T) in Francije; **družbene dejavnosti** so v žarišču razmišljanj v prispevkih iz Italije (B) in Poljske, medtem ko se prispevki iz Avstrije, ZRN, Švedske, Velike Britanije in Jugoslavije ukvarjajo z delom in družbenimi storitvami kot integralnim ključem in vprašanjem za restrukturiranje politik blaginje.

LITERATURA

1. Aglietta, M., Brender, A., 1984, *Les métamorphoses de la société salariale*, Paris.
2. Balbo, L. (ed.), 1987, *Time to Care*, Milano.
3. Bell, D., 1984, *Modelle und Realität im wirtschaftlichen Denken*, in Bell, D., Kristol, I. (eds.), *Die Krise in der Wirtschaftstheorie*, Berlin, Heidelberg, New York.
4. Blanke, B., Evers, A., Wollmann, H. (eds.), 1985, *Die zweite Stadt. Unkonventionelle Initiativen zur kommunalen Politik im Bereich von Arbeit und sozialen Diensten, Leviathan*, Sonderband, Opladen.
5. Clode, D., Parker, C., Etherington, St. (eds.), 1987, *Towards the Sensitive Bureaucracy: Consumers, Welfare and the New Pluralism*, Gower, Aldershot.
6. Donati, P. P., 1984, *Risposte alla crisi dello stato sociale*, Milano.
7. Erikson, R. et al. (eds.), 1987, *The Scandinavian Model. Welfare States and Welfare Research*, International Journal of Sociology No. 3-4.
8. Evers, A., Wintersberger, H., 1984, *Can there Be a New Welfare State? Research Paper R 120/26*, European Centre, Vienna.
9. Evers, A., Nowotny, H., Wintersberger, H. (eds.), 1986, *The Changing Face of Welfare*, Gower, Aldershot.
10. Evers, A., 1988, *Kein Ort, nirgends? Zur Stabilisierung von sozialer Innovation, Arbeit und Engagement zwischen Haushalt, Staat und Markt* in Olfe, C., Heinze, R. G. (eds.), *Organisierte Eigenarbeit* Frankfurt a. M. (forthcoming).
11. Ferge, Zs., 1979, *A Society in the Making. Hungarian Societal and Social Policy 1945-1975*, New York.
12. Friedmann, R. R., 1987, *Welfare States: A Summary of Trends* in Friedmann, R. R., Gilbert, N., Sherer, M. (eds.), *Modern Welfare States. A Comparative View of Trends and Prospects*, Brighton.
13. Gershuny, J., 1983, *Social Innovation and the Division of Labour*, Oxford.
14. Gershuny, J., 1986, *L'innovation sociale. Nouveaux modes de prestations de services in Futuribles*, February.
15. Greater London Council (ed.), 1985, *The London Industrial Strategy*, London.
16. Groupe Long Terme 'Changements des modes de vie', 1983, *Comment vivrons nous demain?* La Documentation Française, Paris.
17. Hinrichs, K., WinjanjnrhL, H., 1982, *Arbeitswerte und Arbeitszeit. Zur Pluralisierung von Wertmustern und Zeitverwendungswünschen in der modernen Industriegesellschaft* in Offe, C., Hinrichs, K., Wiesenenthal, H. (eds.), *Arbeitszeitpolitik. Formen und Folgen einer Neuverteilung der Arbeitszeit*, Frankfurt a. M.
18. Informations Sociales, 1980, *Innovation dans le champ social*.
19. Jouvenel, H. de, 1986, *Les grandes tendances du changement social in Futuribles* No. 100.
20. Keane, J., Owens, J., 1986, *After Full Employment*, London.
21. Laclau, E., Mouffe, Ch., 1985, *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*, Norfolk.
22. Matzner, E., 1980, *The Future of the Welfare State: Towards a New Pattern of State Intervention*, Papers of the International Institute for Management (IIM/dp/8-74) Berlin (West).
23. Miller, S. M., 1978, *The Recapitalisation of Capitalism in Social Policy* Nov./Dec.
24. Muysker, I., Wagener, H. J., 1986, *The Welfare State: From Stabilizer to Destabilizer?* in Albeda, W. (ed.), *The Future of the Welfare State*, Maastricht.
25. Offe, C., 1984, *Arbeitsgesellschaft, Strukturprobleme und Zukunftsperspektiven*, Frankfurt a. M.

26. Offe, C., Heinze, R. G., 1986, Am Arbeitsmarkt vorbei. Überlegungen zur Neubestimmung 'haushaltlicher' Wohlfahrtsproduktion in ihrem Verhältnis zu Markt und Staat in *Leviathan* No. 4.
27. Oyen, E. (ed.), 1986, *Comparing Welfare States and Their Futures*, Gower, Aldershor.
28. Pahl, R. E., 1984, *Divisions of Labour*, Oxford.
29. Pinker, R., 1985, *Social Policy and Social Care: Divisions of Responsibility* in Yoder, L. A. (ed.), *Support Networks in a Caring Community*, Dordrecht, Boston, Lancaster.
30. Polanyi, K., 1944 (reed. 1978), *The Great Transformation*, Frankfurt a. M.
31. Przeworski, A., 1983, *Methods of Cross-national Research 1970-1980: An Overview*; Paper given at WZB-Forum 1983 »Cross National Policy Research« organized by Science Centre Berlin and Stanford University.
32. Rosanvallon, P., 1981, *La crise de l'état-providence*, Paris.
33. Rose, R., 1985, *The State's Contribution to the Welfare Mix*, University of Strathclyde, *Studies in Public Policy* No. 140.
34. Roustang, G., 1987, *L'emploi: un choix de société*, Paris.
35. Scharpf, F. W., 1985, *Strukturen der postindustriellen Gesellschaft oder: Verschwindet die Massenarbeitslosigkeit in der Dienstleistungs- und Informations-Ökonomie?* in *Wirtschaft und Gesellschaft* Heft 1.
36. Sharman, N., 1983, *Appraisal of Local Government Employment Initiatives: The Experience of the Greater London Council* in Bekemans, C. (ed.), *Local Employment Initiatives*, Assen, Netherlands.
37. Sichtermann, B., 1987, *FrauenArbeit. Über wechselnde Tätigkeiten und die Ökonomie der Emanzipation*, Berlin (West).
38. Swedish Secretariat for Futures Studies, 1984, *Time to Care*, New York.
39. Therborn, G., 1986, *Why Some People are more Unemployed than Others. The Strange Paradox of Growth and Unemployment*, Thetford.
40. Touraine, A., 1985, *An Introduction to the Study of Social Movements* in *Social Research* No. 4.
41. Whittaker, J., Garbarino, J., 1983, *Social Support Networks*, New York.

prevedla: Zlata Gorenc